

UOT 37:001

M.İ.İlyasov

Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti
museybilyas@gmail.com

ŞƏXSİ İNKİŞAFETDİRİCİ TƏHSİL, ONUN MAHIYYƏTİ VƏ VƏZİFƏLƏRİ

DOI: 10.30546/170899876.72.1.2024.022

Açar sözlər: inkişafetdirici təhsil, humanizm, kommunikativ ünsiyyət, empatik yanaşma, müəllim

Təhsilin mühüm funksiyaları içərisində onun inkişafetdiricilik funksiyasının reallaşdırılması təhsilalanların təkcə hansısa elm sahəsi, yaxud fənlər üzrə bilik və bacarıqlara malik olmasında deyil, həmçinin bir şəxsiyyət kimi formalaşmalarında da mühüm yer tutur. Bu şərtlə ki, təlim prosesində təhsilin şəxsiyyətyönümlülüyünün təmin olunması təlim məqsədi kimi nəzərdə tutulsun pedaqoji prosesin bu yönündə təşkili və aparılmasına nail olunsun. Lakin təcrübə və tədqiqatlar göstərir ki, təlim prosesində heç də həmişə bu məqsədə nail olmaq mümkün olmur. Bunun başlıca səbəblərindən birini məhz təhsilin şəxsi inkişafetdirici məzmununda və yönümdə aparılmaması təşkil edir. İnkişafetdiricilik gözlənilsə də, təhsilalanların bir sıra şəxsi keyfiyyətləri bu imkanlardan yararlanmağa maneə olur. Bu baxımdan təhsil prosesinin məhz şəxsi inkişafetdirici yönümdə aparılması xüsusi aktuallıq kəsb etməklə yanaşı, həm də onun nəzəri və praktik əsaslarının işlənilməsinə müəyyən ehtiyac vardır. Təqdim edilən məqalədə bu problemə toxunulmuş və şəxsi inkişafetdirici təhsilin mahiyyət və vəzifələri araşdırılmışdır.

М.И.Ильясов

ЛИЧНОСТНО-РАЗВИВАЮЩЕЕ ОБРАЗОВАНИЕ, ЕГО СУЩНОСТЬ И ЗАДАЧИ

Ключевые слова: развивающее образование, гуманизм, коммуникативное общение, эмпатический подход, учитель

Среди важных функций образования важное место занимает реализация его развивающей функции, не только в обладании учащимися знаниями и умениями в какой-либо области науки или предмета, но и в их формировании как личности. При условии, что обеспечение индивидуальной направленности обучения в учебном процессе рассматривается как цель обучения, достигается организация и проведение педагогического процесса в этом направлении. Однако опыт и исследования показывают, что достичь этой цели в учебном процессе не всегда возможно. Одной из основных

причин этого является то, что обучение ведется не по содержанию и направлению развития личности, хотя развитие и ожидаемо, но ряд личностных качеств обучающихся не позволяют им воспользоваться этими возможностями. С этой точки зрения ведение образовательного процесса в направлении развития личности имеет особое значение, но существует и определенная необходимость разработки его теоретических и практических основ. Данная проблема была затронута в представленной статье и рассмотрены сущность и задачи личностно-развивающего образования.

M.İ.İlyasov

PERSONAL DEVELOPMENT EDUCATION, ITS NATURE AND TASKS

Keywords: *developmental education, humanism, communicative communication, empathic approach, teacher*

Among the important functions of education, the realization of its developmental function takes an important place not only in the students having knowledge and skills in some field of science or subjects, but also in their formation as a personality. Provided that the provision of individual orientation of education in the training process is considered as a training goal, the organization and conduct of the pedagogical process in this direction is achieved. However, experience and research show that it is not always possible to achieve this goal in the training process. One of the main reasons for this is the fact that education is not conducted in the content and direction of personal development. Although development is expected, a number of personal qualities of the students prevent them from taking advantage of these opportunities. From this point of view, it is especially important to carry out the educational process in the direction of personal development, but there is also a certain need to develop its theoretical and practical foundations. This problem was touched upon in the presented article and the essence and tasks of personal development education were examined.

Şagird şəxsiyyətinin inkişaf etdirilməsi – pedaqoji fəaliyyətin subyekti kimi bütövlükdə təhsil sistemimizin, o cümlədən orta ümumtəhsil məktəbinin zəruri məqsədi, vəzifəsi və başlıca hədəfidir. “Azərbaycan Respublikasında Təhsilin inkişafı üzrə Dövlət Strategiyası”nda [1] və “Təhsil Haqqında Azərbaycan Respublikasının Qanunu”nda deyildiyi kimi, “vətəndaş və şəxsiyyət yetişdirmək” [4, s.11] təhsilimizin ali məqsədi olduğundan təhsil sistemimizin bütün pillə və səviyyələrində bu istiqamət diqqət mərkəzində olmalıdır. Verilən bilik də, bacarıq da məhz insan şəxsiyyətinin inkişafına və formalaşmasına xidmət etməli, onu bir vətəndaş kimi hazırlamalıdır. Çünki insan mənəviyyətinin əsasında duran şəxsiyyət və vətəndaş keyfiyyətləri olmadan başqa heç bir keyfiyyət insanı şəxsiyyət səviyyəsinə qaldıra bilməz. Ulu öndər Heydər Əliyevin dediyi kimi:

“Mənəviyyat insana xas olan xüsusiyyətlərin hamısından yüksəkdir. Nə qədər böyük alim olursansa ol, nə qədər böyük mütəxəssis olursansa ol, nə qədər böyük dövlət xadimi olursansa ol, əgər mənəviyyatca şikəstənsə, sənin heç bir qiymətin yoxdur. Mənəviyyat ən yüksək insani keyfiyyətdir... Mənəviyyatsızlıq cəmiyyətə zərbələr vurur, insanları pozur. Amma mənəviyyat insanları yüksəldir” [2, s.507]. Təhsilin insan şəxsiyyətinin formalaşdırılmasında böyük rol oynadığını və əsas yer tutduğunu nəzərə alsaq, bu taleyüklü problemin müvəffəqiyyətli həllində ümumtəhsil məktəblərində aparılan tədrisin və verilən təhsilin şəxsi inkişafetdiriciliyinin təmin olunmasını xüsusi qeyd etmək lazımdır.

İnkişafetdirici təhsil müasir təhsil konsepsiyaları içərisində özünəməxsus yer tutmaqla yanaşı, özünün mahiyyət və vəzifələrinə görə pedaqoji prosesin ən aktual problemlərindən biri kimi diqqəti cəlb edir. Təhsil inkişafdır və inkişaf üçün əsas amillərdən biri və birincisidir. Bu məsələ həm təhsil tarixində, həm də müasir dövrdə təhsilalanların bir şəxsiyyət kimi formalaşmasında əsas yerlərdən birini tutan amil kimi həmişə diqqət yetirilən problemlərdən biri olmuş və hazırda da olmaqdadır. J.Piaje, L.Viqotski, Ştern və digər tədqiqatçılar tərəfindən müxtəlif aspektlərdə əsaslandırılmış və pedaqogika tarixində “İnkişafetdirici təlim nəzəriyyəsi”, “İnkişafetdirici təhsil prinsipi”, “İnkişafetdirici təhsil konsepsiyası” və s. adlarla bir çox tədqiqatçılar, xüsusən, L.V.Zankov, V.V.Davidov, D.V.Elkonin, P.V.Qalperin, N.F.Talzina, V.Okon, T.V.Kudryavsev və b. tərəfindən müxtəlif istiqamətlərdə daha da inkişaf etdirilmişdir. Bu istiqamətlərdən biri kimi “Şəxsi inkişafetdirici təhsil” nəzəriyyəsinin meydana gəlməsi bu konsepsiyanın daha məzmunlu tədqiqinə əsaslı töhfələr vermişdir və bu gün də məktəblərimizdə az təsadüf edilməsinə baxmayaraq, pedaqoji prosesin daha da optimallaşdırılmasında, təhsilalanların elmi səviyyələrinin yüksəldilməsində əsaslı yerlərdən birini tutur.

Pedaqoji və psixoloji ədəbiyyatlarda bəzən “şəxsiyyətəyönümlü təhsil”, bəzən də “şəxsi inkişafetdirici təhsil” kimi qeyd edilən bu təhsil forması şagirdlərin bir şəxsiyyət kimi formalaşdırılmasında əsaslı rol oynayır. Bu təhsil birbaşa şagird şəxsiyyətinin “daxilinə” nüfuz etməsilə xarakterizə olunduğundan, bizim fikrimizcə, bu iki anlamın bir çox ortaq cəhətləri və vahid məqsədi vardır. Akademik M.N.Berulava şəxsiyyətəyönümlü təhsili belə xarakterizə edir: *“Şəxsiyyətəyönümlü təhsil – təhsil prosesinin əsas sərvəti olan şagirdə yönəlmiş təhsilə deyilir. O, şagirdin mövcud təcrübəsinə arxalanmaqla onun şəxsi keyfiyyətlərinin formalaşması və üzə çıxarılması üçün şərait yaradır, təfəkkürün inkişafına, yaradıcı, fəal, təşəbbüskar şəxsiyyətin təşəkkül tapmasına səbəb olur, şagirdin idrakı və mənəvi tələbatlarını təmin edir, onların intellektinin sosial*

və kommunikasiya qabiliyyətlərini, özünütəhsil və özünüinkışaf bacarıqlarını stimullaşdırır” [6, s.26].

Şəxsiyyətyönümlü təhsil şəxsi inkışafetdirici təhsilin formalaşdırılması üçün ən yaxşı baza və fundamental əsasdır. Lakin hədəf eyni olsa da, onları bir-birindən fərqləndirən bəzi spesifik cəhətlər də vardır. Bunlar əsasən şəxsiyyətyönümlü təhsilin təhsilalanların fərdi xüsusiyyətlərini nəzərə almadan bütövlükdə dərs prosesini onların təfəkkürünün inkışafına, fəal, yaradıcı və təşəbbüskar şəxsiyyət kimi formalaşdırmağa yönəldilməsi olduğu halda, şəxsi inkışafetdirici təhsildə təhsilalanların ayrı-ayrılıqda hər birinin maraq, meyil və tələbatlarının təmin olunması ilə onların şəxsi inkışafyönəlişliliyinin təmin edilməsidir. Buna görə də pedaqoji prosesdə şəxsi inkışafetdirici təhsilin bir sıra özünəməxsus cəhətlərinin nəzərə alınması olduqca vacibdir. Burada bəzi fərqləndirici məqamların olduğunu da nəzərə almaq vacibdir. Belə ki, əslində bunların hər ikisi təhsilalanların şəxsiyyətini hədəfləyir və əsas məram onların şəxsiyyətinin formalaşdırılmasına nail olmaqdır.

Şəxsi inkışafetdirici təhsil müasir dövrdə təhsil sistemimizin əsas prinsiplərindən olan “*Təhsilin humanistləşdirilməsi*” ilə sıx bağlıdır. Keçən əsrin 90-cı illərindən pedaqoji gündəmə gətirilən bu problemin əsas mahiyyəti şagirdləri üzləşdikləri müəyyən problemlər, çətinliklər və həyəcanları ilə üz-üzə qoymaq yox, onların səy göstərdikləri, maraqlandıqları sahəyə istiqamətləndirmək, onların “Mən”inə dəstək vermək, onlara yardımçı olmaqdan ibarətdir. Uşaqlara, təhsilalanlara humanist yanaşmanın mahiyyətini özündə əks etdirən bu məsələ pedaqoji əməkdaşlığı önə çıxarmaqla şagirdlərin inkışafına öz təsirini göstərir.

Şəxsi inkışafetdirici təhsilin həyata keçirilməsi sinifdə psixoloji gərginliyi, narahatlığı, kobudluğu, şəxsiyyətə inamsızlığı aradan qaldırır və öyrənmə prosesinə marağı, motivləri gücləndirir. Bunların nəticəsində isə şagirdlərin daha çox bilik əldə etməsi, bacarıqlara yiyələnməsi, özünəinam və özünəgüvən hisslərinin güclənməsi kimi keyfiyyətlər önə çıxır. Təkcə yaxşı oxuyan, əlaçılar deyil, sinifdə olan hətta ən zəif şagird belə ona dəyər verildiyini hiss edir, dərstdə fəallıq göstərməyə çalışırlar. Hər bir şagirdin pedaqoji əməkdaşlığa marağı artır, güclənir. Sinifdə yaranmış komfort şərait, “isti” psixoloji iqlim öyrənmə prosesini daha da intensivləşdirir.

Şəxsi inkışafetdirici təhsilin reallaşdırıldığı pedaqoji proses pedaqoji prosesin iştirakçılarının əməkdaşlığını bilavasitə önə çəkir. Bu zaman yaranan əməkdaşlıq pedaqoji dəyər səviyyəsinə yüksəlir ki, bunun da əsasını humanistlik, şagirdlərə, ümumilikdə pedaqoji prosesə humanist yanaşma təşkil edir. Nəticədə təhsilin sinifdə iştirak edən hər bir şagirdin həm pedaqoji – bilik, bacarıq və vərdislərinin, həm psixoloji – diqqətinin, hafizəsinin qavrayışının, təfəkkür və təxəyyülünün, həm də intellektual –

dünyagörüşünün, təbiət və cəmiyyət haqqında biliklərinin, insan, həyat, cəmiyyət və inkişaf haqqında təsəvvürlərinin inkişafı əhəmiyyətli dərəcədə artmış, genişlənmiş olur. Alınan (verilən) təhsil hər bir şagird üçün faydalı və maraqlı olmaqla yanaşı, onların maraq və tələbatlarının təmin olunmasına istiqamətlənir.

Şəxsi inkişafetdirici təhsilə nail olmaq üçün pedaqoji prosesdə humanistliyi təmin edə bilən bir sıra yanaşmaları gözləmək, onları həyata keçirmək olduqca faydalıdır. Bunlar bilavasitə şəxsi inkişafetdirici təhsil funksiyasını yerinə yetirməklə təhsilalanların bir şəxsiyyət kimi inkişafına əsaslı təsir göstərmək baxımından faydalı hesab edilə bilər.

1. Şagirdlərin (uşaqların) necə var, elə də, yəni olduğu kimi qəbul edilməsi. Bu konsepsiyanın tərəfdarları olan D.Karneqi, Ş.A.Amonaşivili, E.N.İlyin və b. göstərirlər ki, şagirdləri biz istədiyimiz kimi deyil, onlar necə varsa, o şəkildə də qəbul etməli və onları sevməliyik. Onun yaxşı və ya pis oxuması, sözbəxan və ya nadinc olması, məsuliyyətli və ya səhlənkər olması, diqqətli, yaxud diqqətsiz olması və s. kimi keyfiyyətləri deyil, necədirsə, hansı keyfiyyətə və xüsusiyyətə malikdirsə, eləcə də qəbul edilməlidir. Uşağa olan sevgi hər hansı bir mənfi, xoşagəlməyən xüsusiyyətə görə azaldılmamalıdır. Təcrübə və tədqiqatlar belə bir fikri aydın təsdiq edir ki, şagirdlərlə səmimi ünsiyyətə əsaslanan əməkdaşlıq, onlarla faydalı həmsöhbət olmaq, onların daxili arzu və tələblərinin, tələbat və motivlərinin, onları narahat edən problemlərin dərinədən başa düşülməsi və bunları həll etmək üçün onlara lazımı köməyin, pedaqoji dəstəyin verilməsi o zaman faydalı nəticələrə səbəb olur ki, qarşıdakı şagirdi necə varsa, elə başa düşək və elə də qəbul edək. Bu heç də şagirdləri “başı-başına buraxmaq” kimi yanlış təsəvvür oyatmamalıdır. Burada başlıca məsələ onları başa düşməkdən, düzgün anlamaqdan və şəxsiyyətləri haqqında müfəssəl məlumatla malik olmaqdan gedir. Məhz bu zaman onları düzgün istiqamətə yönəltmək də, bacarıq və qabiliyyətlərini düzgün qiymətləndirməklə inkişaf etdirmək də asan olar.

2. Müəllimin necə varsa, olduğu kimi şagirdlər tərəfindən qəbul edilməsinə nail olunması. Pedaqoji peşədə aktyorluq elementləri, incəsənət motivləri olmasına baxmayaraq, müəllim roldan-rola girən, hər gün bir başqa görkəmdə olan şəxs deyildir. Müəllim şəxsiyyətdir və öz şəxsiyyəti ilə də həm müəllim nüfuzunu, onun sosial statusunu qoruyur, həm tərbiyəsində olan uşaqların inkişafına və tərbiyəsinə təsir göstərir, həm də pedaqoji prosesi idarə edir. Buna görə də vacibdir ki, müəllim özü şagirdlərinə nəyi öyrədirsə, onlara necə olmağı məsləhət bilirsə, onlardan nəyi tələb edirsə, özü də elə olsun. Yəni sözü ilə işi bir-birini tamlasın, “göründüyü kimi olsun” ki, şagirdlər də ona inam göstərə bilsin, ondan nümunə götürə bilsinlər.

Müasir dövrün şagirdləri müəllimləri keçmiş zamanlarda olduğu kimi, nə yemək yeyən, nə yatan, nə hansısa bir qəbahətə yol verə bilən ideal varlıq hesab edən şagirdlər deyillər. Bu şagirdlər daha çox inkişaf etmiş, daha geniş dünyagörüşünə malik, hər gün müxtəlif mənbələrdən cürbəcür informasiyalar alan, həyata, insanlara özlərinin baxışları olan uşaqlardır. Hətta bəzi hallarda onların bir sıra məsələlərdə müəllimlərinin izləyə bilmədiyi daha geniş informsiyalara malik olduqları da özünü büruzə verir. Buna görə də müəllimlər harada olmalarından asılı olmayaraq istər bilik, bacarıq və dünyagörüşü səviyyələrində, istərsə də hərəkət və davranışlarında pedaqoji etikanın bütün qaydalarını yüksək səviyyədə gözləməli və şagirdlərinin gözündə ən uca zirvədə durmağı bacarmalıdılar. Məhz belə olduqda onlar şagirdləri üçün həm də məsləhətçi, müdrik şəxsiyyət kimi qəbul edilir və şagirdlərinin gələcək inkişafında müəyyən rol oynaya bilirlər.

3. Şagirdlərin empatik tərzdə başa düşülməsi və onlara yanaşılması. Ta qədim zamanlardan mövcud olan “Atalar və oğullar problemi” təəssüflər olsun ki, bu gün də qalmaqdadır. Məktəblərimizdə də bu hal özünü göstərməkdədir: müəllimlər şagirdlərin onları çox vaxt başa düşmədiklərini, şagirdlər isə müəllimlərinin onları başa düşmədiklərini, düzgün anlamadıqlarını deyirlər. Əlbəttə bunu təbii də qəbul etmək olar: aradakı yaş fərqi, müəllimlərin yaşadıkları, təhsil aldıkları dövrlə şagirdlərin indi yaşadıkları, təhsil aldıkları zaman fərqi, mövcud sosial və inkişaf tendensiyaları və s. bunların baş verməsi üçün real şərtlərdəndir. Lakin məktəblərimizdə bu problemin həllində pedaqoji prosesdə şagirdlərə empatik yanaşma olduqca mühüm nəticələrə səbəb olan təsir vasitələrindəndir. Yetər ki, bir çox məsələlərdə müəllimlər özlərini qarşısında dayanan bu və digər şagirdin yerində hiss edə bilsin, onun hisslərini, həyəcanlarını, arzu və istəklərini özününkü kimi təsəvvür edə bilsin. Bəzən bir çox müəllimlər qarşısındakı şagirdlə müəyyən söhbətlər aparanda, onu hansısa bir hərəkət və ya davranış xətası üzündən məzəmmət edəndə özlərinin həmin yaşda olanda necə olduqlarını unudurlar. Sanki elə uşaqlıqdan da onlar belə imiş. Tarix müəllimi ilə məktəbin təlim-tərbiyə işləri üzrə direktor müavininin bir dialoqunu xatırlayıram:

Müəllim:

- Doqquzuncu sinifdə oxuyan M. və A. adlı uşaqlar dərs zamanı bəzən yoldaşlarına mane olur, tənəffüslərdə isə çox intizamsızlıq edirlər və s. Bunlarla ciddi olmaq, onlara ciddi cəzalar vermək lazımdır...

Direktor müavini:

- Hörmətli A. müəllim, yadınıza salın, bunlar yaşda olanda siz necə idiniz? Mənim müəllimim olmuşsunuz. Biz necə idik, mənə biz də bunlar yaşda olanda elə onlar kimi idik... Bəlkə onlardan da çox nadinc idik... Çalışaq uşaqları da başa düşək.

Görkəmli pedaqoq E.N.İlyin yazırdı ki, *“hər şeyə (həmçinin hər uşağa - M.İ.) öz uşaqlığı dövrü gözü ilə baxmaq”* [7] müəllimin uşaqları anlamaq üçün ən yaxşı metodlardandır. Məncə məhz bu yanaşmaya uşaqlarla açıq dialoqa girmək, onlara dəstək ola bilmək üçün ən vacib olan amillər kimi baxılmalıdır.

4. Şagirdlərdə müəllimə inamın olması, əməkdaşlığın inam üzərində qurulması. İnəm olduqca böyük qüvvədir. Şagirdlərin müəllimə inamının olması müəllim tərəfindən onlara edilən təsirlərin cavabsız qalmasına səbəb olmur. Bu baxımdan şagirdlərin müəllimlərinə inamının olması bir çox problemlərin həllində sanki açar rolu oynayır. Bu isə elə-belə, təsadüfən və ya məcbur etmə ilə yaranmır. Müəllimin gündəlik həyatında, şagirdlərlə ünsiyyətində, onlarla apardığı təlim-tərbiyə işlərində şagirdlərin müşahidə etdikləri, gördükləri müəllimin iç dünyası, marağı, şagirdlərə və iş yoldaşlarına qarşı münasibəti, çalışqanlığı, peşəsinə olan sevgisi, empatiya bacarıqları, ünsiyyət tərzı, dəstək ola bilməsi və s. məsələlər şagirdlər üçün açıq olduğu təqdirdə bu inam formalaşa bilər. Başqa sözlə ifadə etmiş olsaq, bu o zaman yarana bilər ki, müəllimin şagirdlərə öyrətdikləri ilə öz şəxsi keyfiyyətləri üst-üstə düşə bilsin. Bizcə ideal müəllim obrazını bundan sonra görmək olur ki, bu da şagirdlərin bir şəxsiyyət kimi formalaşdırılması işinin əsas alətlərindən birinə çevrilir. Bu zəmin üzərində qurulan dərslərdə, aparılan pedaqoji prosesdə müəllim-şagird əməkdaşlığı, müəllimin şagird şəxsiyyətinə təsiri və şagirdin şəxsi inkişafı özünün yüksək səviyyəsinə çatmış olur.

5. Sınıfdə kommunikatıv şəraitin yaradılması. Bu yanaşma, müəllimin dərsi məhz dialoq formasında qurması, onu emosional fonda aparması və pedaqoji prosesdə müəllim-şagird əməkdaşlığının şagirdlərin şəxsi inkişaflarına yönəldilməsidir. Belə yanaşma bir sıra aspektləri ilə diqqəti cəlb edir. Bunları aşağıdakı kimi xarakterizə etmək olar:

Əvvəla, müəllimin monoloji nitqi heçə endirilir, inkişafetdirici tapşırıqların köməyi ilə şagirdlərin fəal fəaliyyəti təmin olunur.

İkincisi, kommunikatıv ünsiyyət, dialoq, müəllimin düşündürücü suallarına cavab axtarışı və “subyekt-subyekt” əməkdaşlığı hamının – təhsilverənlə öyrənənlərin birgə fəaliyyəti müstəvisində yerinə yetirilmiş olur.

Üçüncüsü, əməliyyat prosesi özünün məzmunu və tətbiq edilən metod və formaların rəngarəngliyi ilə şagirdlər üçün maraqlı olması ilə onları daha da mürəkkəb məsələlərin həllinə sövq edir, şagirdlərin təlim maraqlarının və motivlərinin inkişafına səbəb olur.

Dördüncüsü, hər bir şagirdin inkişaf xüsusiyyətlərinə müvafiq olaraq onların şəxsi inkişaf meyilləri nəzərə alınır.

6. Dərs prosesində fəaliyyətin hər bir şagirdin fərdi bacarıq və qabiliyyətlərinə uyğunlaşdırılması. Hamıya məlum həqiqətdir ki, bir sinifdə olan şagirdlərin heç də hamısı eyni marağa, və eyni psixofizioloji xüsusiyyətlərə malik deyillər. Bu da öz təsirini başqa sahələrlə yanaşı, mənimsəmə prosesinə də göstərir. Bu da məlumdur ki, müəllim sinifdə çox vaxt bütün şagirdlərə eyni tələbdən yanaşır, hamısının proqram materiallarını eyni səviyyədə mənimsəməsini tələb edir. Lakin bunu özləri də yaxşı bilirlər ki, bu heç də həmişə müsbət nəticələr vermir. Buna görə də sinifdə əlaçılar, yaxşı oxuyanlar, zəiflər və yetirməyənlər “qrupları” meydana gəlir. Görkəmli psixoloq V.A.Petrovskinin irəli sürdüyü tapşırıqların verilməsində *variantlılıq prinsipinin* tətbiqi bu baxımdan müasir dövr üçün də aktual olan yanaşmalardandır. Bunun mahiyyəti ondan ibarətdir ki, müəllim, valideyn uşaqlara (şagirdlərə) eyni olan təhsil modeli deyil, xüsusi təhsil modeli seçimi təklif edə bilər. Məktəbəqədər və ibtidai təhsil zamanı bunu böyükklər (müəllimlər, valideynlər) etməli (çünki uşaqlar bu yaşda bunu sərbəst şəkildə edə bilməzlər), yuxarı siniflərdə isə şagirdlərə model seçimi təklif edilməli və şagirdlərə öz güclərinə müvafiq model seçimi imkanı verilməlidir.

7. Şagirdlərin onları daha çox cəlb edən, maraq göstərdikləri fəaliyyətə yönəldilməsi. Bəzən istər təlim, istərsə də tərbiyə işləri zamanı böyükklər (müəllimlər, tərbiyəçilər, valideynlər) uşaqların (şagirdlərin) deyil, öz maraqları və tələbləri çərçivəsindən çıxış edərək onları daha çox öz istəklərinə uyğun fəaliyyətə cəlb edirlər ki, bu da çox zaman şagirdlərin onlara laqeyd yanaşmasına, belə işlərə könülsüz qoşulmalarına səbəb olur. Buna görə də öncə şagirdlərin yaxşı öyrənilməsi, müəllim və valideynlər tərəfindən onların qüvvətli və zəif cəhətlərinin üzə çıxarılması əsas məsələlərdən birinə çevrilir. Bu, işin birinci və klassik pedaqogika və psixologiyanın irəli sürdüyü bir tərəfidir. Lakin burada A.S.Makarenkonun belə bir tələbini yaddan çıxarmaq olmaz ki: *“Tərbiyəçi tərbiyə etdiyi uşağa öyrənilməsi lazım gələn obyekt kimi deyil, tərbiyə edilməsi lazım gələn obyekt kimi baxmalıdır”* [5, s.90].

Bu prosesin daha mühüm olan ikinci tərəfi şagirdlərin dərəcə maraq göstərməsinin digər səbəbləri ilə bağlı olan tərəfidir. Araşdırmalar göstərir ki, şagirdlərin intellektual inkişafında ləngimələrin, geridə qalmaların səbəbləri uşaqların tək-cə bacarıq və qabiliyyətlərinin aşağı səviyyədə olması ilə əlaqədar deyildir. Burada əsas səbəblərdən biri onları böyükklərin (müəllimlərin, valideynlərin) məşğul etdikləri fəaliyyət sahəsinin (bu istər dərəcə, istərsə də başqa sahə olsun) onları maraqlandırmaması, cəlb edə bilməməsi ilə bağlıdır. Buna görə də şagirdlərin öyrənilməsi sahəsində onların daha çox hansı fənlərlə, elm sahələri ilə maraqlandığını, onları daha çox nələrin cəlb etdiyini, hansı fəaliyyət sahəsindən xoşları gəldiyini və bu sahələrə hazırlıq

səviyyələrini bilmək, öyrənmək və həmin istiqamətlərə yönəltmək əsas məsələlərdən biridir.

Mənə belə gəlir ki, verilən təhsil, tərbiyə məhz onda müsbət nəticələrə səbəb olar ki, məhz şagirdlər onları daha çox məşğul edən, maraqlarına səbəb olan fəaliyyət sahəsinə yönəldilsin, onunla məşğul olmalarına şərait yaradılsın. Bu daha çox fayda verə bilər, nəinki onları özümüzün istədiyimiz sahəyə yönəltməyə məcbur etmək. Bəzən də güclərindən qat-qat artıq olan nələrisə öyrətməyə çoxlu vaxt sərf etmək. Belə olduqda şəxsiyyətə yönələn (eyni zamanda yönəldilən) təhsil şagirdlərin bilavasitə maraq və tələbatlarının ödənilməsi ilə yanaşı, onların inkişaflarına da təkan vermiş olur. Belə təşkil olunan öyrənmə prosesində artıq təhsil məqsəd deyil, məqsədə çatmağın vasitəsi olur ki, bu da onların təlimə məsuliyyətlə, həvəslə yanaşmalarına, öyrəndikləri sahəyə maraq göstərmələrinə səbəb olur. Buradan şəxsi inkişafetdirici təhsilin daha bir xarakterik xüsusiyyəti meydana çıxır ki, pedaqoji prosesdə bunu nəzərə almaq olduqca vacibdir. Bu, şəxsi inkişafetdirici təhsilin şagirdləri bir növ *“oyatması”* və onların bu inkişafın qanunauyğunluqları, forma və metodları ilə tanış edilmələri və pedaqoji prosesin subyekti kimi özlərini inkişaf etdirməyə meyilli olmalarıdır. Bunu başqa cür ifadə etmiş olsaq, yəni şəxsi inkişafetdirici təhsil təkcə təhsilverənlərin fəaliyyəti çərçivəsində qalmamalı, təhsilalanları daha da inkişaf etdirərək onlarda özünüinkişaf üçün motivlər və idrakı tələbatlar formalaşdırmalıdır. Onlar özləri özünüinkişafa maraq göstərməli, məqsəd təkcə təhsilverənlərin deyil, təhsilalanların da bu fəaliyyətdə fəal olmalarını təmin etməkdən ibarət olmalıdır. Bunun üçün onların özünüinkişafın qanunauyğunluqları, bu prosesin necə, hansı forma və metodlarla aparılması, hədəflər və gözlənilən nəticələrə çatmağın yolları aydın şəkildə öyrədilməli, şagirdlərə bu sahədə psixoloji və metodik dəstək göstərməlidir. Belə olduqda şagird özü şəxsi inkişafetdirici təhsilin həm də aparıcı tərəfi kimi çıxış etmiş olur ki, bu da daha yüksək nəticələr əldə etməyə və tədris effektivə səbəb olar. Görkəmli alman filosofu İ.Kant özünün *“Pedaqogika”* adlı kitabında yazırdı: *“İnsan bütün istəklərini özü edəndə, məsələn, öyrənilmiş qrammatik qaydalar dərhal tətbiq olunanda ruhi bacarıqlar daha yaxşı tərbiyə olunurlar. Əgər sən özün coğrafiya xəritəsinin şəklini çəkə bilirsənsə, onu daha yaxşı qavrayırsan. Anlamaq üçün böyük köməkçi vasitələr müstəqil şəkildə yeni biliklərin qazanılmasına xidmət edir. Bir növ öz-özünə öyrəndiklərin daha əsaslı şəkildə öyrənilir və hafizədə daha yaxşı həkk olunur”* [3, s.66].

Şagirdlərin maraq dairəsi çox genişdir. Onlar müxtəlif yaşlarda müxtəlif maraq sahəsinə malik olurlar. Təlim maraqları onlar yuxarı siniflərə yüksəldikcə daha konkret xarakter daşımağa başlayır. Tələbatları da özünə-məxsus bir sıra cəhətləri ilə seçilir. Onların ödənilməsi maraq göstərdikləri

və məşğul olduqları fəaliyyətlə bilavasitə qarşılıqlı asılılıq yaradır. Bu asılılıq isə fəaliyyətin genişlənməsinə və daha da dərinləşməsinə bir növ təkan vermiş olur. Görkəmli psixoloq A.Maslounun “özünüaktuallaşdırma” adlandırdığı bu tələbat öz növbəsində təlim prosesində daha yüksək nəticələrə nail olunmasına da müəyyən müsbət təsir göstərmiş olur.

ƏDƏBİYYAT

1. Azərbaycan Respublikasında Təhsilin inkişafı üzrə Dövlət Strategiyası // Kurikulum, 2013, № 4, s.103-113
2. Əliyev H.Ə. Təhsil millətin gələcəyidir. Bakı: Təhsil, 2002, 580 s.
3. Kant İ. Pedagogika. Bakı: İdiot yayın evi, 2018, 104 s.
4. Təhsil Haqqında Azərbaycan Respublikasının Qanunu. Bakı: Hüquq ədəbiyyatı, 2010, 80 s.
5. Makarenko A.S. Seçilmiş pedaqoji əsərləri: 2 cildə, II c., Bakı: Maarif, 1988, 328 s.
6. Борулава М.Н. Гуманизация образования: направления и проблемы // Москва: Педагогика, 1996, №4, с.23-27
7. Ильин В.С. Формирование личности школьника (целоротный процесс) Москва: Педагогика, 1984, 144 с.
8. Сластенин В.А., Исаев И.Ф., Шиянов Е.Н. Общая педагогика: в 2 ч., ч.1, Москва: Гуманит. Изд. Центр ВЛАДОС, 2002, 288 с.
9. Якиманская И.С. Личностно-ориентированное обучение в современной школе. Москва: Изд. фирма "Сентябрь", 1996, 95 с.

Redaksiyaya daxil olub 11.02.2024